

İRAN'DA AZINLIKLAR

Murat SARAÇLI*

Özet

"İran'da Azınlıklar" başlıklı bu çalışmada ilk olarak İran İslam Cumhuriyeti tarafından resmen tanınan tek (dinsel) azınlık grubu olan gayrimüslim azınlıklar (Ermeniler, Museviler, Zerdüştler, Asuriler ve Keldaniler) incelenmiştir. Ardından ise, uluslararası alanda genel kabul görmüş azınlığın sosyolojik tanımı içerisine giren ancak devlet tarafından resmen tanınmayan diğer azınlık grupları (Kürtler, Beluçlar, Araplar, Türkmenler ve Azeriler) ele alınmış ve söz konusu azınlıkların ülkedeki konumları değerlendirilmiştir. Azınlıklar konusunda bugün İran bir ikileme karşı karşıyadır: Ya ülkesindeki azınlıkların haklarını tanıyacak ve onların toplumun mutlu vatandaşları olarak ülkenin bütünlüğüne katkıda bulunmalarını sağlayacaktır ya da 1924'den beri uyguladığı fakat bir sonuç alamadığı İranlılaştırma politikasını devam ettirerek halkını kendisine küstürecek ve onların dış ülkelerin piyonları haline gelmelerine izin vererek, ülkenin etnik bir çatışmaya sürüklenmesine izin verecektir. "İran tüm İranlılarındır" söylemini kullanan Hatemi'nin Cumhurbaşkanlığı döneminde ilk yolu seçmiş olduğu görüntüsünü veren İran, Ahmedinejad'ın iktidara geldiği 2005 yılından bu yana ikinci seçeneğe yakın politikalar izlemektedir.

Anahtar Kelimeler: İran, Azınlıklar, Azınlık Hakları, İnsan Hakları, Uluslararası Hukuk.

MINORITIES IN IRAN

Abstract

In this study, titled *Minorities in Iran*, firstly, non-muslim minorities –Armenians, Jews, Zoroastrians, Assyrians and Chaldeans- who are the only recognized group by the Islamic Republic of Iran have been studied. Then, other internationally acknowledged minority groups –Kurds, Baluchis, Arabs, Turkmen and Azeris who are not officially recognized by the government but within the realm of the sociological definition of the term - have been covered and their status within the country has been analyzed. Today, in its policy towards minorities, Iran is facing a dilemma: It is either to acknowledge the rights of the minorities in the country and help them to contribute to the integrity of the country as its happy citizens or discontent them by continuing the same Iranization policy it has been operating but

---

* Arş. Gör., Gazi Üniversitesi, İİBF., Uluslararası İlişkiler Bölümü .

not been able to obtain any positive results since 1924; thus allowing them to become pawns of other countries and the country to move into an ethnic conflict. Iran, which gave the impression that it chose the first way during the Presidency of Hatemi, who often used the motto 'Iran is the land of all Iranians' has now been operating policies close to the second option since 2005 the year when Ahmedinejad came in power.

Key Words: *Iran, Minorities, Minority Rights, Human Rights, International Law.*

Giriş

Etnik sorunların giderek arttığı dünyamızda azınlıklar ve azınlıkların korunması ile ilgili konular daha fazla önem kazanmış ve uluslararası gündemin en önemli konularından biri haline gelmiştir. Tarih içerisinde devletlerin ülkelerindeki farklı etnik, dilsel ve dinsel grupları bir arada tutmaya yönelik, ekseriyetle, başvurdukları tek bir kimlik temelli asimilasyon politikaları da bu süreçten etkilenmiş ve küreselleşmenin yerel kimlikleri ön plana çıkartması ve çeşitli özellikleriyle buldukları toplumların genelinden farklılık arz eden grupların kimliklerini korumaya yönelik mücadelelerinde, hem içeriden hem de dışarıdan, eskisinden daha fazla destek görmeleri gerçeği çerçevesinde bu politikalar terk edilmeye başlanmıştır.

1924'ten itibaren ülkesinde Şia ve Fars kültürü temelli bir "İranlılaştırma" politikası izleyen İran, asimilasyon politikasından bugün de vazgeçmeyen dünyadaki sayılı ülkelerden birisidir. Ancak ülkede son yıllarda görülen etnik temelli huzursuzluklar, sahte/yapay bir "İranlılık" kimliği üzerine oturtulan söz konusu politikanın, ülkedeki azınlıkların farklı kimliklerini yok edemediğini ve tam tersi şekilde bunların daha da güçlenmesine yol açtığını göstermiştir. Bu çalışmada genel olarak amaçlanan da; 1924'ten beri büyük baskılara maruz kalan ancak yine de kimliklerini korumayı başaran İran'daki azınlıkları incelemek ve bu çerçevede azınlıkların İran'daki statülerini ve haklarını değerlendirmektir.

Söz konusu temel amaç çerçevesinde ilk olarak, 1979 tarihli İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nda ülkedeki tek (dini) azınlık grubu olarak kabul edilmiş gayrimüslimler ele alınacak olup; Anayasa ve diğer kanunlar çerçevesinde kendilerine tanınan haklar, getirilen ayrımcı hükümler ve bunların uygulamaya yansımaları değerlendirilecektir. Ardından ise (II. Bölüm'de) İran'da gayrimüslimler dışındaki Arap, Beluç, Kürt, Türkmen ve Azeri azınlık, uluslararası alanda azınlık hakları konusunda yaşanan gelişmeler ve İran'ın altına imza koyduğu çeşitli hukuksal metinler çerçevesinde

incelenecek ve azınlık hakları alanında ülkede yapılanlar/yapılması gerekenler ortaya konulmaya çalışılacaktır.

I. İRAN'DA RESMEN TANINAN AZINLIKLAR: GAYRİ-MÜSLİMLER

Bu bölümde genel olarak, İran Anayasası'nda (1979) ülkedeki tek (dini) azınlık grubu olarak kabul edilmiş gayrimüslimler ele alınacak olup, bu çerçevede İran'daki gayrimüslimlerin kimler olduğu, hangi hakların kendilerine tanındığı, bu hakların uygulamada hayata geçirilip geçirilmediği ve günümüz azınlık hakları rejimi ile ne kadar bağdaştığı sorularının cevapları bulunmaya çalışılacaktır.

A. İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nda Resmen Tanınan Azınlıklar ve Hakları

Şubat 1979'da gerçekleşen İslam Devrimi'nin ardından aynı yılın Kasım ayında kabul edilen ve 1989 yılında bazı maddeleri değiştirilen İran İslam Cumhuriyeti Anayasası¹ 177 maddeden oluşmakta olup, I. Bölümü'nün 13. maddesinde Zerdüştler, Museviler ve Hıristiyanlar (Asuriler, Keldaniler ve Ermeniler) resmen tanınmış tek dinsel azınlık grupları olarak kabul edilmişlerdir. Anayasaya göre resmi dinin İslam ve mezhebin de Ceferilik/Şia olduğu² İran'da söz konusu gayrimüslim azınlıklar; dinsel ibadetlerini yerine getirmek, cemaatleri içerisindeki kişisel ilişkilerinde benimsedikleri dinin kurallarına göre hareket etmek ve bu dinin eğitimini vermek konusunda tam bir serbestiyeye sahip tutulmuşlardır³. “Gayrimüslimlerin Hakları” başlığını taşıyan 14. maddesinde İran İslam Cumhuriyeti'ni ve ülkedeki tüm Müslüman vatandaşları, İslam'ın eşitlik ve adalet ilkeleri çerçevesinde, gayrimüslimlerin haklarına saygılı olmaya ve onları korumaya çağıran Anayasa, 15. maddesinde de resmi dil olan Farsça'nın dışındaki bölgesel dillerde yayın yapılabileceğini ve bunların okullarda Farsça ile birlikte öğretilbileceğini belirterek, dolaylı da olsa, azınlıkların kendi dillerini okullarda öğrenebilme ve bu dillerde yazılı veya görsel yayın yapabilme hakkına sahip olduklarını belirtmiştir. Anayasa ile doğrudan gayrimüslim azınlıklara tanınan haklardan bir diğeri ise İran İslami Danışma Meclisi'nde azınlıkların temsilci bulundurabilmeleridir. Anayasa'nın 64. maddesinin 2. fıkrasına göre Zer-

¹ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın İngilizce tam metni için bkz. “Iran Constitution”, http://www.servat.unibe.ch/law/icl/ir00000_.html, (erişim tarihi: 19.05.2007).

² İran İslam Cumhuriyeti Anayasası madde 12.

³ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası madde 13.

düşter, Museviler ve Asuriler/Keldaniler (Asuriler ve Keldaniler ortaklaşa) birer temsilci ile Ermeniler ise, ülkenin kuzey ve güneyinden birer tane olmak üzere, iki temsilci ile Meclis'te temsil edileceklerdir. Buna göre İran İslami Danışma Meclisi'nde gayrimüslim azınlıklar toplam beş temsilci ile haklarını arayabilecek ve bunları, mümkün olduğu oranda, savunabileceklerdir.

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nda doğrudan azınlıkları hedef aldığı söylenebilecek olan bu hükümlerin dışında ayrıca dolaylı olarak azınlıklara haklar tanıyan maddeler de bulunmaktadır. Örneğin Anayasa'nın 19. maddesine göre hangi ırk, renk, din, dil veya etnik gruba mensup olursa olsun tüm İran halkları eşit olup, belirtilen özelliklere dayanılarak bireylere ayrımcılıkta bulunulması yasaktır. Yine Anayasa'nın 23. maddesine göre, hangi inançtan olursa olsun, insanların inançlarını yargılamak ve belli bir inancı benimsemeleri yönünde onlara baskıda bulunmak da yasaktır.

Görüldüğü gibi İran Anayasası'nda kamunun, gayrimüslim azınlıklara yönelik çoğunluğa sağlananlardan farklı ve ayrı olarak kimi tasarruflarda bulunmasını öngören ve bu çerçevede azınlık ile çoğunluk üyeleri arasında tam eşitliği sağlamaya yönelik "pozitif haklar" hem de bir ayrıma uğramaksızın diğer yurttaşlarla eşit haklara sahip olmalarını sağlamaya yönelik "negatif haklar" birlikte tanınmıştır. Bu bakımdan Anayasası çerçevesinde gayrimüslimlere günümüzün azınlık standartlarına yakın haklar tanıdığı söylenebilecek olan İran⁴, gerek İslam'ın Caferi/Şia mezhebi dışındaki Sünni azınlıkları ve Bahailer⁵ gerekse dinsel azınlıklar dışında kalan etnik, dilsel ve ulusal azınlıkları Anayasası'nda veya diğer resmi belgelerinde konu etmemesi ve onların haklarını güvence altına almaması nedeni ile günümüzde yoğun eleştirilere maruz kalmaktadır.

---

⁴ Örneğin İspanya'da yayınlanan El Pais Gazetesi 16.02.2007 tarihli nüshasında İran İslam Cumhuriyeti'nde yaşayan azınlıkların İran Anayasası çerçevesinde kanuni haklarının durumunun çok iyi olduğunu ve geniş özgürlüklere sahip bulunduğunu belirtmiştir. Bkz. "İspanya: İran'da Azınlıklar Tam Özgürlüğe Sahip", <http://www.irna.com/tr/news/view/menu-445/0702168268114335.htm>, (erişim tarihi: 19.05.2007).

⁵ İnananlarınca, peygamber Bahauallah (1812-1892) tarafından 1844 yılında İran'da kurulduğu iddia edilen Bahai dininde diğer tüm peygamberlerin bu dininin kurucusu olan Bahauallah'ı müjdelemek için gönderildiğine inanılır. İslamiyet'in değil kendi dinlerinin son tek tanrılı din olduğuna inanan Bahailer'in İran'ın toplam nüfusu içerisindeki oranları %0.01'in de altında olup, İran'dan başka ülkelere göçe zorlanmaları bunda temel nedendir. Bkz. "Bahailer", <http://www.karacaahmet.net/arastirma.asp?id=272>, (erişim tarihi: 29.05.2007).

İran'ın gayrimüslim azınlıklar konusunda eleştirilere maruz kaldığı bir diğer önemli konu ise Anayasa'da sağlanan hakların diğer kanunlarda getirilen bazı hükümlerle anlamsız kılınması üzerinedir. Bu çerçevede bakıldığında en temel sorun olarak İran Ceza Kanunu'nda geçen "gayrimüslim" ile "inançsız" kavramlarının hukuksal bir tanımının yapılmamış olmasını gösterebiliriz. Bu tanım sorunu ülkede, İslâmiyet dışındaki tek tanrılı dinlere mensup kişiler (Ehl-i Kitaplar) olarak kabul edilen gayrimüslimlere, İran Ceza Kanunu'nda bazı koruyucu hükümlerin getirilmesi ancak "inançsız" olarak kabul edilen kişilere ise hiçbir koruyucu hükme yer verilmemesi nedeniyle büyük önem taşımaktadır. Gayrimüslim kavramının tanımı Ceza Kanunu'nda olmadığı gibi ayrıca, Anayasa da dâhil, İran'da yazılı hiçbir hukuk metninde bulunmamaktadır. İran'daki Zerdüştlere bile ülkede bulunan bazı din otoritelerince ki Zerdüştlere İran Anayasası'nda bizzat gayrimüslim grup içerisinde sayılır, "Ehl-i Kitab" olarak kabul edilmemeleri gerçeği göz önünde bulundurulduğunda sorunun önemi daha açık ortaya çıkmaktadır⁶.

Tanım belirsizliğinin ötesinde doğrudan gayrimüslim azınlıklara yönelik ayrımcılık içeren hükümler de İran Ceza Kanunu'nda yer almaktadır. Örneğin İran Ceza Kanunu'nun 207. maddesine göre, eğer bir gayrimüslim bir Müslüman'ı öldürürse, bunu istemeden ve sadece kendini savunmak için yapmış bile olsa, "kisas" hükümlerince ölüm cezasına mahkum edilmekte veya, çok nadir olarak, ölen kişinin ailesine "kan parası" ödemekle yükümlü tutulmaktadır. Eğer bu olayın tam tersi gerçekleşmiş ve bir Müslüman bir gayrimüslim'i öldürmüştü, bu durumda kisas hükümleri uygulanmamakta; suçun niteliği, failin amacı gibi hususlar göz önünde tutularak uygun bir cezanın suçluya verilmesi yine aynı Ceza Kanunu'nda öngörülmektedir. İran Ceza Kanunu'nda Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında yapılan ayrımcılığın kanıtı niteliğindeki bir diğer hüküm 88. maddede yer almaktadır. Bu maddeye göre eğer bir Müslüman erkek bir Müslüman kadın ile zina yaparsa 100 kırbaç cezasına çarptırılacaktır. Ancak zina suçunu bir gayrimüslim erkek bir Müslüman kadın ile gerçekleştirirse bunun cezası idam edilmek olacaktır.

Gayrimüslimler ile Müslümanlar arasında ayrımcılık yapıldığını gösteren hükümlere İran'daki başka kanun metinlerinde de rastlamak müm-

---

⁶ "Iran: Religious and Ethnic Minorities (Discrimination in Law and Practice/Legal Framework)", (01.10.1997), Human Rights Watch, http://www.hrw.org/reports/1997/iran/Iran-04.htm#P143_18379, (erişim tarihi: 24.05. 2007).

kündür. Örneğin İran Medeni Kanunu'nun 1059. maddesine göre bir Müslüman erkeğin bir gayrimüslim bayan ile evlenmesi serbestken; bir gayrimüslim erkeğin bir Müslüman bayanla evlenmesi kabul edilmemiş ve yasaklanmıştır. Yine aynı Kanun'un 881. maddesinde bir gayrimüslim'in vefat eden bir Müslüman'ın varisi olması yani onun mirasından pay talep etmesi yasaklanmışken; bir gayrimüslim'in varislerinden biri Müslüman ise, hatta bu kişi uzaktan akraba bile olsa, tüm mirasın Müslüman varise kalacağı kabul edilmiştir⁷.

Gayrimüslimlere yönelik İran Anayasası'nda tanınan negatif ve pozitif haklarla yine bu ülkede uygulanan ve gayrimüslimlere yönelik ayrımcılık içeren çeşitli kanun maddeleri birlikte değerlendirildiğinde, İran'ın gayrimüslim azınlıklara yönelik standart bir tutum belirlemediği ve Anayasa'da sağlanan hakları diğer kanunlarında yer alan hükümlerle etkisizleştirdiği söylenebilir.

B. Gayrimüslim Azınlıkların İran Tarihindeki Yeri ve Günümüzdeki Konumu

Günümüzde 70 milyona yakın bir nüfusa sahip olan İran'da halkın %98'lik bir bölümünü Müslümanlar (%89 Şii, %9 Sünni) geriye kalan %2'lik (yaklaşık 300.000) bir kısmı ise gayrimüslimler oluşturmaktadır⁸. İran Anayasası'na göre ülkede resmen tanınmış tek dini azınlık grubu olan gayrimüslimler içerisinde en fazla nüfusa sahip olan grup Ermenilerdir. İran İslam Devrimi (1979) öncesi sayıları 300.000 olan Ermenilerin bugün İran'daki nüfusları 150.000 kadardır. Sayının bu denli düşmesinde Devrim'in ardından İran'daki okullarda kız-erkek ayrı eğitim yapılması zorunluluğunun getirilmesi ve seküler bir anlayışa sahip olan Ermeniler'in bunu kabul etmeyerek ülkeyi terk etmiş olmaları büyük bir etkidir⁹. İran'ın çeşitli bölgelerine yayılmış olan Ermeniler günümüzde özellikle Isfahan, Tahran ve Tebriz'de yoğunlaşmışlardır. Ülkenin en aktif ve medeni topluluğu olarak kabul edilen Ermeniler eğitime büyük önem verdiklerinden buldukları yerlerin genelde ilk doktorları olarak ün yapmışlardır. Günümüzde birçok

⁷ "Iran: Religious and Ethnic Minorities (Discrimination in Law and Practice/Legal Framework)", (01.10.1997), Human Rights Watch, http://www.hrw.org/reports/1997/iran/Iran-04.htm#P143_18379, (erişim tarihi: 24.05.2007).

⁸ Hakkı UYAR: "Irak Örneği Doğrultusunda, Etnik ve Dinsel Yapısıyla ABD'nin Hedefindeki İran", <http://kisi.deu.edu.tr/hakki.uyar/20.pdf>, (erişim tarihi: 19.05.2007)

⁹ Doğan ERTUĞRUL: "Değişen İran (5)", (28.01.2007), <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=211396>, (erişim tarihi: 19.05.2007).

azınlık hakkından rahatça yararlanan Ermenilerin İran'da halen açık olan toplam 200 Grigoryan Kilisesi ve 29 özel okulu bulunmaktadır. Rahat bir biçimde Ermenistan'a seyahat etme ve ticaret yapma hakkı olan Ermeniler ayrıca kendi dillerinde ve alfabelerinde her türlü basın-yayın hizmetinde bulunabilmektedirler¹⁰. İçki kullanmanın ve satmanın yasak olduğu İran'ın başkenti Tahran'da sadece kendilerinin girebildiği "Ararat" adlı büyük bir eğlence merkezine sahip olan Ermeniler, burada içki ve kılık kıyafet özgürlüğünden yararlanabilmektedirler. Ayrıca ülkenin bazı bölgelerinde de Ermeniler için üretim yapan, en büyüğü Urumiye'de, çeşitli içki fabrikaları bulunmaktadır. Halen İslami Danışma Meclisi'nde iki milletvekili ile temsil edilmekte olan Ermeniler, siyasi alanda da haklarını kolayca arayabilmekte ve sorunlarını kamu görevlilerine iletebilmektedirler¹¹.

1979 Devrimi öncesi 100.000 kadar olan, bugün ise sayıları 25.000 ile 30.000 arasında değişen bir nüfusa sahip bulunan Museviler, İran'da bulunan diğer bir gayrimüslim azınlık grubudur. Farsça "Musevilerin Yurdu" anlamına gelen Isfahan'da yoğun olarak bulunan Museviler ayrıca Tahran, Hamedan ve Şiraz gibi İran'ın çeşitli şehirlerine yayılmışlardır¹². İran'da, Muhammed Rıza Şah döneminde her anlamda büyük bir özgürlüğe sahip olan Museviler, Ayetullah Humeyni'nin 1979 yılında iktidarı ele geçirmesi ve rejimin temel argümanlarının İsrail ve Siyonizm karşıtlığı üzerine kurgulanmasının ardından ülkeyi terk etmeye başlamışlardır. Yoğunluğu azalmakla birlikte bugün de hala devam eden bu göç hareketi sebebiyle her yıl yaklaşık 500 Musevi İran'dan ayrılmakta ve ABD ya da İsrail'e göç etmektedir¹³. Bugün İslami Danışma Meclisi'nde bir milletvekili ile temsil edilmekte olan Museviler, tüm alanlarda olduğu gibi siyaset alanında da Şah döneminde etkili olmuşlardır. Nitekim 1948 yılında kurulan İsrail devletini ilk tanıyan devletlerin başında İran'ın gelmesi, Musevilerin Şah döneminde bu ülkede siyaset alanındaki etkilerini göstermesi açısından son derece önemli bir ör-

---

¹⁰ Aygün ATTAR (HAŞİMZADE): *İran'ın Etnik Yapısı (Yakın Dönem ve Günümüzde)*, (Ankara: Divan Yayıncılık, 2006), 213.

¹¹ "Iran's Religious Minorities Waning Despite Own MPs", (16.02.2000), <http://www.uga.edu/bahai/News/021600.html>, (erişim tarihi: 19.05.2007).

¹² Barbara DEMICK: "Iran Remains Home to Jewish Enclave", (30.09.1997), <http://www.jewsnotzionists.org/iranianjews.html>, (erişim tarihi: 22.05.2007).

¹³ Kristine BERGMANN: "İran'daki Yahudi Azınlık: Ya Uyum Sağla Ya da Göç Et", (11.02.2007), (çev.) Mustafa TÜZEL, http://www.qantara.de/webcom/show_article.php/_c-674/_nr-4/_p-1/i.html?PHPSESSID=%3Fref%3DDDIyet.Com, (erişim tarihi: 19.05.2007).

nektir¹⁴. Günümüzde İran toplumu içerisinde dikkat çekmeden yaşamaya çalışan Museviler yine de çeşitli dönemlerde özellikle İsrail ajanı olmak suçlamasıyla karşı karşıya kalmaktadırlar. Örneğin 1996 Şubat'ında Musevi cemaatine üye 13 İranlı İsrail ajanı olmak suçlamasıyla yargılanmış ve iki yıl hapse mahkûm edilmişlerdir. Dinsel inanışlarını gizlemek için genelde ticaret ve doktorluk gibi serbest mesleklerde çalışan İranlı Museviler, ekonomik açıdan toplumda iyi bir konuma sahiptirler. Reformcu Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi döneminde kendilerine yönelik baskılardan bir nebze de olsa kurtulan Museviler, bu dönemde çeşitli devlet kurumlarında çalışabilme ve Kıbrıs üzerinden İsrail'e gidip-gelebilmek olanağına sahip olmuşlardır. Ancak sağlanan bu ılımlı hava kısa sürmüş ve 2005 yılında Ahmedinecad'ın İran'ın yeni cumhurbaşkanı olması ile birlikte Musevi toplumu ile devlet arasındaki ilişkilerde yeniden bir gerginlik ve kuşku havası oluşmuştur¹⁵.

İran'daki en eski dinsel grup olan Zerdüşter, aynı zamanda ülkenin en küçük gayrimüslim azınlık grubudur. Bugün İran'daki sayıları yaklaşık 10.000 kadar olan Zerdüşterler, ülkenin özellikle Yezd ve Isfahan kentlerinde yaşamaktadırlar¹⁶. M.Ö. 600 yılında İran'da Spenta Zarathustra tarafından kurulan Zerdüştlük ya da diğer adıyla Mazdaizm dini İslamiyet öncesi İran topraklarında etkili olmuş ve antik Pers İmparatorluğu'nda devlet dini olarak kabul edilmiştir. Museviler gibi Muhammed Rıza Şah dönemi İran'ında her alanda büyük bir serbestlik ortamına tabi tutulan Zerdüşterler, ilk Dünya Zerdüşter Birliği kongresini de 1960 yılında Tahran'da gerçekleştirmişlerdir. İran'daki en önemli ibadet yerleri Yezd'de bulunan Zerdüşterlerin devletle olan ilişkileri bugün de iyi bir seviyede olmakla birlikte zaman zaman çeşitli ayrımcılık uygulamalarına tabi tutuldukları görülmektedir. Zerdüşterler, İslami Danışma Meclisi'nde bir milletvekiline sahip bulunmaktadır¹⁷.

İran'da bulunan gayrimüslim azınlıklardan olan Asurîler ve Keldanilerin bugünkü toplam sayıları 16.000 ile 18.000 arasında değişmektedir. İran İslami Danışma Meclisi'nde bir milletvekili ile temsil edilen Asurî ve Keldaniler, diğer gayrimüslim azınlık grupları gibi, İran'daki en özgür dönemlerini Muhammed Rıza Şah yönetiminde yaşamışlardır. Bugün de dev-

---

¹⁴ Aygün ATTAR (HAŞİMZADE): *a.g.e.*, 221.

¹⁵ Kristine BERGMANN: *a.g.m.*.

¹⁶ "Iran's Religious Minorities Waning Despite Own MPs", (16.02.2000), <http://www.uga.edu/bahai/News/021600.html>, (erişim tarihi: 19.05.2007).

¹⁷ Eliz SANASARIAN: *Religious Minorities in Iran*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 48-49.

let ile ilişkileri iyi bir seviyede olan Asuri ve Keldanilerin en büyük sorunları azalan nüfuslarıdır.¹⁸

İran'da bulunan ve yukarıda ayrıntısı ile anlatılan gayrimüslimlerin yaşantılarını ve sahip oldukları hakları genel olarak değerlendirdiğimizde, özellikle 1979 tarihli İslam Devrimi'ne kadar olan süreçte geniş bir özgürlük ortamı içersinde yaşadıklarını ancak Devrim ile birlikte gelen yeni rejimin sahip oldukları haklarda bir geriye gidiş sürecini ister istemez ortaya çıkardığını görmekteyiz. Bugün İran'da gayrimüslim azınlıklar günlük yaşamlarında tüm İranlıların uydukları kurallara riayet etmek zorundadırlar ancak bazı alanlarda yine bazı gayrimüslim azınlıklara ayrıcalıklar tanınmaktadır. Nitekim İran'da Ermeniler için içki üretimi yapan fabrikalara izin verilmesi buna örnektir. Ancak bu ve benzeri istisnaların sadece belirli azınlık gruplarıyla sınırlı tutulmaması ve tüm gayrimüslim azınlıkların yaşantılarını kendi gelenek ve göreneklerine göre sürdürmelerine olanak tanınması gerekmektedir. Ancak bu yolla İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nda belirtilen azınlıklara yönelik hükümler gerçekten hayata geçirilmiş olacaktır.

II. İRAN İSLAM CUMHURİYETİ ANAYASASI'NDA BELİRTİLMİYEN/RESMEN TANINMAYAN AZINLIKLAR

İran'da Anayasa ile resmen tanınmış ve hukuksal bir statüye sokulmuş tek azınlık grubu olarak gayrimüslimler (Ermeniler, Museviler, Zerdüşterler, Asuriler ve Keldaniler) kabul görmeye birlikte ülkede, İran toplumunun çoğunluğundan farklı niteliklere sahip, başat konumda olmayan, sayıca daha az nüfusu olan ve bu nitelikleriyle de azınlığın sosyolojik tanımına uyan¹⁹ birçok etnik, dinsel ve dilsel azınlık grubu bulunmaktadır. 90'dan fazla dil ve lehçenin konuşulduğu 70 milyonluk mozaik bir etnik yapıya sahip olan İran'da söz konusu azınlık gruplarından gerek nüfus gerekse grup/azınlık bilinci açısından ön plana çıkanlar Araplar, Azeriler, Kürtler, Beluçlar ve Türkmenlerdir. Bu azınlık gruplarının günümüzde hem ülke içindeki hem de uluslararası alandaki hak arayışları ve mücadeleleri geçmişe nazaran büyük bir artış göstermiş olup bunda temel neden küreselleşme olgusunun, 1924'ten bu yana İran'da uygulanan/uygulanmaya çalışılan Fars kültürü ve Şia temelli "İranlılık" kimliğini sorgulamaya açması ve sistemden dışlanmış olan Sünniliği ve etnik kimlikleri siyasallaşmaya itmesidir. Ayrıca etnik

¹⁸ Aygün ATTAR (HAŞİMZADE): *a.g.e.*, 217-218.

¹⁹ Azınlığın hukuksal ve sosyolojik tanımları ve bu konuda uluslararası alanda yapılmış çalışmalar için bkz. Gaetano PENTASSUGLIA: *Minorities in International Law (An Introductory Study)*, (Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2002), 55-74.

milliyetçi yönleri güçlü bu azınlık gruplarının diğer tarafında irredantist eğilimli soydaşlarının bulunduğu sınır bölgelerinde yaşamaları ve gerek bu soydaşları gerekse üçüncü devletler tarafından bağımsızlık için kışkırtılıyor olmaları da bugünkü hareketliliklerinin nedenini oluşturmaktadır²⁰. Son olarak, İran'ın ülkedeki söz konusu etnik, dilsel ve dinsel azınlık gruplarının varlığını kabul etmemesi ve bu gruplara uluslararası alanda kabul görmüş standart azınlık haklarını tanımaktan kaçınarak, baskı ve şiddet uygulaması da ülkedeki etnik temelli huzursuzluğun önemli bir sebebidir.

İran'ın azınlıkların korunması ile (doğrudan veya dolaylı) ilgili yükümlülük altına girdiği iki temel uluslararası hukuk metinden söz edilebilir. Bunlardan birincisi Birleşmiş Milletler tarafından 1965 yılında hazırlanan ve İran'ın 29 Ağustos 1968 yılında onayladığı²¹ “Her Türlü Irk Ayrımcılığının Önlenmesine Dair Uluslararası Sözleşme²²”dir. İkincisi ise yine Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan ve İran'ın 24 Haziran 1975 tarihinde onayladığı²³ “Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi”dir. Bu sözleşmelerden Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi²⁴,nin 27. maddesi doğrudan azınlıklarla ilgili olup; “*etnik, dinsel ya da dilsel azınlıkların bulunduğu ülkelerde, bu azınlıklara üye olan kişilerin, gruplarının diğer üyeleriyle birlikte, kendi kültürlerini yaşamak, kendi dinlerini açıkça ilan etmek ve uygulamak ya da kendi dillerini kullanmak hakkında yoksun bırakılmayacakları*” açıkça belirtilmektedir. Bu çerçevede bakıldığında İran'ın sadece gayrimüslimleri azınlık olarak kabul etmesi ve onlara haklar tanınması yeterli olmayıp; diğer azınlıklara da gayrimüslimlerin yararlandığı hakların tanınması ve ülkede bulunan tüm azınlıkların kendi kültürlerini ve kimliklerini koruyup, geliştirecek bir ortamın sağlanması gerekmektedir. Çünkü, İran

---

²⁰ Arif KESKİN: “ABD-İran Gerginliği Çerçevesinde İran’da Etnik Milliyetçilik”, *Stratejik Analiz*, C. 6, S. 72, (Nisan 2006), 68-69.

²¹ Birleşmiş Milletler Her Türlü Irk Ayrımcılığının Önlenmesine Dair Uluslararası Sözleşme’sini imzalayan ve/veya onaylayan devletler ile tarihleri için bkz. <http://www.ohchr.org/english/countries/ratification/2.htm>, (erişim tarihi: 28.05.2007).

²² Her Türlü Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi’nin İngilizce orjinal tam metni için bkz. <http://www.ohchr.org/english/law/pdf/cerd.pdf>, (erişim tarihi: 27.05.2007).

²³ Birleşmiş Milletler Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi’ni imzalayan ve/veya onaylayan devletler ile tarihleri için bkz. <http://www.ohchr.org/english/law/ccpr-ratify.htm>, (erişim tarihi: 28.05.2007).

²⁴ Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi’nin İngilizce orjinal tam metni için bkz. <http://www.ohchr.org/english/law/pdf/ccpr.pdf>, (erişim tarihi: 25.05.2007).

Devleti'nin Anayasa'da sadece gayrimüslimleri azınlık olarak kabul etmesi ve diğer etnik, dinsel ve dilsele grupları bu statüye dâhil etmemesi günümüzde uluslararası alanda geçerli olan azınlık rejimi ile bağdaşmamaktadır. 1991 yılında Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı* (AGİK) tarafından gerçekleştirilen Cenevre Azınlık Uzmanları Toplantısı'nda alınan bir karara göre; azınlık olmanın "objektif koşulları" -bir devletin nüfusunun geri kalanından farklı etnik, dinsel ya da dilsele özellikler taşıyan bir grubun varlığı; bu grubun nüfusun bütünü içinde sayıca az olması; sayısal azlığı nitelendiren grubun egemen olmayan konumu ve grup üyelerinin devletle vatandaşlık bağı ile "subjektif koşulunu" -objektif ölçütlere uyan azınlık grubu mensuplarının kendine özgü (ayırıcı) özelliklerini/kimliklerini koruma isteği- birlikte yerine getiren kişiler azınlık olarak kabul edilecek ve ülke devletinin bu gerçeği kabul veya inkâr etmesi de hiçbir şeyi değiştirmeyecektir²⁵.

İran'da gayrimüslimler dışındaki azınlık gruplarından ön plana çıkanlar Araplar, Kürtler ve Beluçlardır. Maruz kaldıkları baskı ve hak ihlalleri karşısında tarihin çeşitli dönemlerinde İran Devleti ile mücadeleye giren bu azınlık gruplarından Kürtler ve Beluçların tamamı Sünni, Arapların ise çoğunluğu Şii'dir. Şii İran Devleti'ne karşı hiçbir zaman Sünni tek bir blok olarak birleşip mücadele edemeyen bu gruplar tam tersi şekilde tarihsel olarak hep birbirlerinden ayrı hareket etmişlerdir. Söz konusu üç azınlık grubunun bir başka ortak özelliği ise İran'ın sınır bölgelerinde yaşamaları ve, yine sınır bölgelerinde yaşayan Sünni Türkmenler ve Şii Azerilerden farklı olarak, "ayrılıkçı" eğilimler ve amaçlar taşımalarıdır. Bugün için ayrılıkçı bir mücadele sürdüren ve sahip oldukları iç ve dış olanakları ile bu konuda İran'a en büyük tehdidi oluşturanlar ise Kürtler ve Beluçlardır. Sünni olmaları ile İran'ın Şia'lık (ve Fars kültürü) üzerine oturduğu "İranlılık" kimliği dışında yer alan bu azınlıkların, ayrılıkçı eğilimler göstermelerinde etken olan diğer faktörler olarak şunları belirtebiliriz: 1) Tarih boyunca sürekli olarak bağımsız bir devlet ideali çerçevesinde mücadeleler gerçekleştirmiş olmaları, 2) Sınır ötesi güçlü bağlantılara ve ilişkilere sahip olmaları, 3) Önemli oranda nüfusa ve geniş topraklara sahip olmaları, 4) Farslaştırmaya yönelik İran'ın tarihsel politikasına direnmeleri ve bu direncin günümüzde de devam etmesi²⁶.

---

* AGİK, 1994 yılında Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ismini almıştır.

²⁵ Baskın ORAN: *Türkiye'de Azınlıklar-Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İhtihat, Uygulama*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 37-39.

²⁶ Eliz SANASARIAN: *a.g.e.*, 9-14.

Azınlıkların, toplumun çoğunluğunu oluşturan kesimi gibi, maruz kaldıkları haksızlıklar karşısında hukuksal yollardan tepkilerini ortaya koymaları ve haklarını aramaları kadar doğal bir şey olamaz. Ancak yukarıda Kürt, Arap ve Beluç azınlıklar çerçevesinde ortaya konulan bağımsız bir devlet kurma amacının ve gerçekleştirilen eylemlerin uluslararası alanda uygulanan azınlıklar rejimi çerçevesinde kabul görmediğini ve uluslararası hukuka aykırı olarak nitelendirildiğini belirtmemiz gerekir. Bugün uluslararası alanda bir azınlık rejiminden bahsetmemizi sağlayan başta “Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi” ve “Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı” olmak üzere tüm hukuksal belgelerde, azınlık haklarının “bi-reylere” tanınan haklar olduğu ve bu çerçevede “topluluklara” (yani kolektiviteye) tanınan “self determinasyon-kendi kaderini belirleme hakkı”nın azınlıklara tanınmadığı (doğrudan ve/veya dolaylı olarak) ortaya konmaktadır. Yine söz konusu belgeler incelendiğinde tanınan haklara karşılık azınlıklara çeşitli yükümlülükler getirilmekte ve azınlıkların buldukları devlete sadakat göstermeleri, kendilerine tanınan haklardan yararlanabilmeleri noktasında temel şart/yükümlülük olarak belirtilmektedir. Bu noktada tekrar İran’daki Arap, Kürt ve Beluç azınlıklara dönersek, bu azınlıkların devletlerine karşı yürüttükleri ayrılıkçı mücadelelerinin uluslararası hukuk açısından hiçbir hukuksal temelini bulunmadığını ve başvurdukları şiddet eylemlerinin de “terör” olarak nitelendirilmesi²⁷ gerektiğini söyleyebiliriz.

Çalışmanın bundan sonraki kısımlarında İran’daki Arap, Azeri, Kürt, Beluç ve Türkmen azınlıklar sahip oldukları karakteristik özellikleri çerçevesinde incelenecek olup; bu kapsamda İran’da bugün görülen söz konusu azınlıklar temelli sorunlarının tarihsel gelişim süreci ve nedenleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

A. Araplar

Bugün sayıları 2 milyon civarında olan Arap azınlık, yoğun olarak İran’ın güneybatısında bulunan Huzistan ve Buşehr eyaletlerinde yaşamaktadırlar²⁸. Bunlardan özellikle Huzistan bölgesi, hem İran’ın en önemli petrol merkezinin burada bulunması hem de Basra Körfezi üzerinde stratejik bir alan olması nedeni ile, İran ve ABD açısından ciddi önem taşımaktadır.

²⁷ İbrahim KAYA: *Terörle Mücadele ve Uluslararası Hukuk*, (Ankara: USAK Yayınları, 2005), 22-23.

²⁸ Abbas William SAMII: “Ethnic Tensions Could Crack Iran’s Firm Resolve Against the World”, (29 Mayıs 2006), http://www.ahwazstudies.org/main/index.php?option=com_content&task=view&id=638&Itemid=53&lang=EN, (erişim tarihi: 25.05.2007).

Huzistan ve Buşehr dışında Arap nüfusun komşu Hürmüzgan, Fars, Bayer Ahmed, Çarmahal, İlam, Horasan ve başkent Tahran gibi bölgelere yayıldıkları da bilinmektedir²⁹.

Aşiret düzenlerini ve kabile bağlarını bugün de devam ettiren Araplar, inanç ve dil bakımından milliyetçi bir yapıya sahiptirler. Çoğunluğunu Şiiilerin oluşturduğu Arap nüfusun küçük bir kesimini ise Sünniler oluşturmaktadır. Ayrıca Şii Araplar arasında da Alevi inancını taşıyan grupların olduğu bilinmektedir. İran'daki Arapların ortak özelliklerine baktığımızda Sami kökenli olmalarının ve ortak bir Arap kimliğini paylaşmalarının ayırt edici temel nitelikleri olduğunu görmekteyiz. Nitekim bu ortak özellikleri sayesinde ki 1924 yılından beri İran'da uygulanan Farslaştırma politikasına direnebilmiş ve kendi kimliklerini koruyabilmişlerdir³⁰.

Pehlevi rejimi döneminde İran'da hem siyasi hem de ideolojik açıdan büyük baskılara maruz bırakılan Araplar içinde etnik milliyetçilik hareketi sekiz yıl süren İran-İrak Savaşı'nın (1980-1988) ardından ortaya çıkmış ve zamanla şiddet eylemlerine kadar varmıştır. Savaş boyunca cephenin tam ortasında kalmaları nedeniyle önemli zararlara uğrayan ve bu zararları verilen sözlere rağmen bir türlü giderilmeyen İran Arapları, halen tarım alanlarında gereken mayın temizlemeleri yapılmadığı için çeşitli zorluklar yaşamaktadırlar. Hem bu yaşadıkları sorunların çözülememesi hem de ülke petrolünün %90'ının yaşadıkları bölgede olmasına rağmen fakirlik içerisinde olmaları, İran Araplarında günümüzde görülen etnik milliyetçiliğin temel sebebidir³¹. Ayrıca tarihten gelen Irak Araplarıyla birleşerek oluşturulacak bir "Birleşik Arap Şii Devleti" kurma ideali ve buna ABD ve Suudi Arabistan tarafından verilen destek de İran Arapları arasında görülen etnik milliyetçiliğin bir diğer nedenidir³².

Kendi dillerinde basın-yayın faaliyetinde bulunmalarına İran Devleti'nce izin verilmeyen ve bu kapsamda, bölgeleri ile ilgili bile olsa, Arapça yazılı veya sözlü haber kaynağına erişmeleri mümkün olmayan İran Araplarının bugün azınlık hakları alanında en büyük sorunu yaşadıkları alan ana dilde eğitim ve yayın hakkıdır. İlkokullarda Arapça eğitimi verilmeyen

---

²⁹ Arif KESKİN: *a.g.m.*, 70.

³⁰ Aygün ATTAR (HAŞİMZADE): *a.g.e.*, 215.

³¹ Arif KESKİN: *a.g.m.*, 70.

³² Aygün ATTAR (HAŞİMZADE): *a.g.e.*, 216-217; Ali ÇİMEN: "İran'a Saldırı Rejimi Güçlendirir", (23 Şubat 2006), (R.K. Ramazani ile yapılan röportaj), <http://www.zaman.com.tr/webapp-tr/haber.do?haberno=258770>, (erişim tarihi: 27.05.2007).

İran’da sadece ortaokulda, o da dinsel metinlerin incelenmesine yardımcı olması dolayısıyla, seçmeli Arapça derslerine izin verilmektedir³³.

Günümüzde El-Kaide’nin çok güçlü olduğu Arap bölgesinde bağımsızlık için mücadele veren örgütlerle hükümet güçleri arasında zaman zaman çatışmalar yaşanmakta olup; bunlardan en büyüğü 2005 Nisan’ında gerçekleşmiştir. Birçok kişinin öldüğü ve yaralandığı çatışmaların ardından İran, El-Cezire televizyonunun ülkedeki bürosunu kapatmış ve pek çok yetkilisini gözaltına almıştır³⁴. Çatışmaların baş sorumlusu olarak Suudi Arabistan’ı gören İran, 1970’lere kadar kendi toprağı olan Bahreyn’deki muhalif Şii Arapları bu ülkeye karşı kışkırtmakta ve desteklemektedir³⁵.

B. Beluçlar

İran’ın, Pakistan ve Afganistan ile olan sınır bölgesinde, ana vatandaşları saydıkları “Sistan ve Belucistan” (kısaca Belucistan) eyaletinde yaşayan Beluçlar’ın bugün ülkedeki toplam nüfusları yaklaşık 2 milyondur. Ülkenin en fakir ve suç oranı yüksek bölgesi olan Belucistan’dan, gerek iklim koşullarının elverişsizliği gerekse artan suçları önlemekte merkezi otoritenin acizliği sebebiyle, İran’ın diğer bölgelerine ve komşu ülkelere sürekli bir göç yaşanmaktadır³⁶.

Etnik olarak Pakistan kökenli olan Beluçlar’ın en fazla nüfusa sahip oldukları ülke Pakistan (yaklaşık 17 milyon) olup; Afganistan’da da 600.000 civarında Beluç yaşamaktadır. Çok küçük bir grubun dışında çoğunluğu Sünni olan Beluçlar kendilerini İranlılık kimliğinin temelinde yer alan Fars kültürüne ait hissetmemekte ayrıca Pakistanlı soydaşlarının aksine tarih boyu İran’daki siyasi hayattan dışlanmış olmaları nedeni ile de siyasi geleceklerini Pakistan’da aramaktadırlar³⁷. İran İslam Devrimi’nin ardından kabul edilen Anayasa’da Şia’nın devletin resmi dini mezhebi olarak kabul edilmesine itiraz eden Beluçlar, merkezi yönetimle karşı karşıya gelmiş; ilerleyen dönemde kötü ekonomik koşullar ve artan suç oranı da buna eklenince silahlı mücadeleye başlamışlardır³⁸.

---

³³ “Iran: Religious and Ethnic Minorities (Discrimination in Law and Practice/Ethnic Minorities)”, (01.10.1997), Human Rights Watch, http://www.hrw.org/reports/1997/iran/Iran-06.htm#P397_84566, (erişim tarihi: 29.05.2007).

³⁴ Hakkı UYAR: *a.g.m.*

³⁵ Doğan ERTUĞRUL: *a.g.m.*

³⁶ Aygün ATTAR (HAŞİMZADE): *a.g.e.*, 198-199.

³⁷ Doğan ERTUĞRUL: *a.g.m.*

³⁸ Arif KESKİN: *a.g.m.*, 70.

Pakistan ve Afganistan sınırında etkili olan terör örgütleri El-Kaide ve Taliban tarafından ciddi manada destek gören ayrılıkçı Beluçlar zamanla örgütlenmişler ve 2003 yılında Farsça “Allah’ın Askerleri” anlamına gelen “Jundallah”ı kurmuşlardır³⁹. Belucistan’da ordu mensuplarına ve merkezi hükümet çalışanlarına karşı sayısız terör eyleminde bulunan Jundallah’ın lideri Abdulmalak Rigi’dir. İran, Pakistan ve Afganistan’da Beluçların yaşadığı bölgelerin birleştirilmesi ile oluşacak bir “Büyük Belucistan” hayalini gerçekleştirmek isteyen Jundallah ayrıca siyasi alanda temsilcisi niteliğindeki Belucistan Halk Partisi ve İran Halkının Direnişi Hareketi ile uluslararası kamuoyunda İran’daki Beluçlara karşı soykırım yapıldığı iddiasını yaymaya çalışmaktadır. Jundallah’ın ABD ve İngiltere tarafından desteklendiğini iddia eden İran, bu örgüte karşı bölge ülkeleri ile işbirliği yolları aramaktadır. Bu çerçevede İran-Pakistan-Hindistan petrol boru hattı projesini gündeme getiren İran, bu yolla Pakistan’ı yanına çekmeyi başarmıştır⁴⁰.

C. Azeriler

İran’daki en büyük etnik azınlığı oluşturan Azeriler, 25 ila 30 milyon arasında değişen nüfuslarıyla (toplam İran nüfusunun %45’i) Farslardan sonra ülkenin en güçlü topluluğudur. İran’ın kuzeybatısında bulunan ve “Güney Azerbaycan⁴¹” olarak adlandırılan bölgede yaşayan İran Azerilerinin, 1.300.000 nüfusla en fazla yoğunlaştıkları yer ise Tebriz’dir⁴². İran’da, 1979 yılında gerçekleşen İslam Devrimi’nde önemli bir rol oynayan Azerilerin büyük çoğunluğu Şia mezhebine mensuptur⁴³. Devrim öncesi ve sonrasında -Ayetullah Hoyi, Ayetullah Lenkerani, Ayetullah Ali Hamaney gibi-

³⁹ Chris ZAMBELIS: “Baloch Nationalists Up the Ante in Iran”, *Terrorism Focus*, C. 4, S. 3, (27 Şubat 2007), 3.

⁴⁰ Chris ZAMBELIS: “Violence and Rebellion in Iranian Balochistan”, *Terrorism Monitor*, C. 4, S. 13, (29 Haziran 2006), 1-3.

⁴¹ 107.000 km²’lik bir alanı kapsayan Güney Azerbaycan bölgesi, 1828 yılında imzalanan Türkmençay Antlaşması ile ikiye bölünmüş olan Azerbaycan’ın, bugün İran toprakları içerisinde yer alan kısmına verilen isimdir. Türkiye, Ermenistan ve Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları arasında yer alan ve İran’ın en verimli tarım alanlarına sahip olan Güney Azerbaycan bölgesinin belli başlı yerleşim merkezleri Tebriz, Hoy, Erdebil, Urmiye, Selmas, Maku, Meraga, Astara, Culfa, Merendi, Halhal ve Soğukbulak’tır. Daha fazla bilgi için bkz. Mehmet SARAY: *Türk-İran İlişkileri*, (Ankara: AKDİTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 1999), 255 (Ek-1: İran’daki Türkler).

⁴² John HEMMING: “İran’daki Azeriler, Daha Fazla Kültürel Tanınma Talep Ediyor”, *Stratejik Analiz*, C. 2, S. 15, (Temmuz 2001), 22.

⁴³ Selma YEL: “Güney Azerbaycan Gerçeği ve İran’daki Siyasi Gelişmeler”, *2023 Dergisi*, S. 27, (15 Temmuz 2003), 56.

İran'ın en büyük dini otoritelerini kendi içlerinden çıkararak Azerilere göre, İslam Devrimi bir Fars devrimi olmaktan çok Azeri din adamları devrimidir. Dini anlamda oynadıkları rolden dolayı "İran'ın yapıtaşı" olarak nitelendirilebilecek olan Azerilerin, ülkedeki siyasi, kültürel ve ekonomik etkinlikleri hala devam etmektedir. Nitekim bugün İran ekonomisinin tamamen Azeri tüccarların elinde olması da bunun açık ispatı niteliğindedir⁴⁴.

İran'da önemli görevlerde bulunan ve İranlılık kimliğinin oluşmasında önemli bir işlev üstlenen Azerilerin bugün için en temel sorunları, anadilde eğitim haklarının olmayışıdır. Ayrıca Mahmut Ali Çeçraganî liderliğinde 1995 yılında Tebriz'de kurulmuş olan "Güney Azerbaycan Milli Uyanış Hareketi" (GAMUH) de İran devleti ile Azeriler arasında sorun oluşturan bir başka konudur. Temel kuruluş amacının Azerilerin anadillerinde eğitim hakkının tanınması olduğunu belirten GAMUH, kurulduğu ilk yıllarda İran Devleti ile işbirliği içerisinde mevcut sorunların çözümü için çalışırken 1997-2005 yılları arasında Cumhurbaşkanlığı yapan Hatemi'nin, Azerilere yönelik anadilde eğitim sorunu da dâhil çeşitli alanlarda reform yapılmasına yönelik verdiği sözleri gerçekleştirememiş olmasını gerekçe göstererek bu işbirliğine son vermiş ve ayrılıkçı söylemlere kaymıştır. GAMUH üzerindeki etkinliğinin kaybolması üzerine İran Devleti ise, Hareket'e karşı baskı uygulamaya başlamış ve bu çerçevede üye dernek ve dergileri kapatmıştır⁴⁵.

Son yıllarda özellikle anadilde eğitim sorunu çerçevesinde giderek kendini göstermeye başlayan İran'daki Azerilerin rahatsızlıkları, 12 Mayıs 2006 tarihinde, ülkede en fazla tiraja sahip üç gazeteden birisi olan, İran Gazetesi'nde Azerileri hamam böceğine benzeten bir karikatür yayınlanması ile doruğa ulaşmıştır. Söz konusu karikatürün yayınlanmasından sonra başta Tebriz olmak üzere Azerilerin yaşadığı birçok şehirde protesto gösterileri düzenlenmiş ve Azerbaycan dil ve kültürünün silinemeyeceğine yönelik mesajlar verilmiştir. İran'da, İslam Devrimi'nin ardından görülen en büyük etnik temelli gösteri özelliğine sahip olan bu protestoların ardından İran Gazetesi kapatılmış ve Gazete'nin editörü Mehrdad Ghasemfar ile karikatürist Mana Neyestani hapse gönderilmişlerdir⁴⁶.

---

⁴⁴ Doğan ERTUĞRUL: *a.g.m.*

⁴⁵ Emre BAYIR: "Güney Azerbaycan Milli-Demokratik Hareketi Yol Ayrımında", *Stratejik Analiz*, C. 3, S. 34, (Şubat 2003), 58-59.

⁴⁶ Arzu CELALİFER EKİNCİ: "İran'daki Karikatür Krizi ve Azerilerin Ayaklanması", (29.05.2006), <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=322&type=17>, (erişim tarihi: 03.06.2007).

Yukarıda anlatılanları değerlendirdiğimizde, İslam Devrimi'nin gerçekleşmesinde büyük katkıları olan Azerilerin İranlılık kimliğinin özellikle Şia unsuruna büyük değer verdiklerini fakat dilleri ve kültürleri konusunda da bir o kadar hassas olduklarını söyleyebiliriz. 2006 yılında gerçekleşen karikatür krizinin de gösterdiği gibi, İranlı Azeriler baskın olan Fars kültürüne asimile olmayı reddetmekte ve sahip oldukları kültürel değerlerini devam ettirmek istemektedirler. Günümüzde uluslararası alanda geçerli olan azınlık hakları rejiminin temelinde, söz konusu kişilerin (azınlıkların) öz kimliklerinin devamını sağlamak amacının bulunduğu göz önüne alındığında İran'ın, ülkesindeki Azeri azınlığın anadilde eğitim hakkını tanımaya yönelik girişimlerde bulunmasının gerekliliği bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Ancak bu noktada Azerilerin, yine uluslararası azınlık belgelerinde belirtildiği gibi, haklarını hukuksal yollardan aramaları ve bu hak arayışlarında İran'ın üniter bütünlüğünü tehlikeye atabilecek girişimlerden kaçınmaları da, hem bir azınlık mensubu hem de bir vatandaş olarak kendilerinin en önemli yükümlülükleridir.

D. Kürtler

İran'ın, Irak sınırına komşu bölgeleri Kürdistan, Hamedan, Kermansah, İlam ve Lorestan bölgelerinde yaşayan Kürtlerin bugünkü sayıları yaklaşık 5 milyondur. Bu nüfusun %30'unu Şii, geri kalan %70'lik kısmını ise Sünni Kürtler oluşturmaktadır. Sisteme entegre Şii Kürtler bakımından rahat olan İran'da, Sünni Kürtler tarih boyunca sürekli ayrılıkçı eğilimler içerisinde olmuşlardır. 20. yüzyılın başından günümüze kadar İran içerisinde özerk bir Kürdistan kurmak için çalışan söz konusu Kürt grupları, bu doğrultuda hem Şah hem de Humeyni yönetimi ile silahlı çatışma içerisine girmişlerdir⁴⁷.

Son dönemde Kuzey Irak'ta yaşanan gelişmelerden de doğrudan etkilenen İran Kürtleri arasında, etnik temelli kıpırdanmalar görülmektedir. İran ve Irak'taki her iki Kürt bölgesinin sınır kontrolünün İran'ın denetiminde olmaması, başta silah ve uyuşturucu olmak üzere yasadışı kaçakçılığın söz konusu Kürt bölgelerinde gelişmesine ve özellikle İran'daki ayrılıkçı belli Kürt gruplarının güçlenmesine zemin hazırlamaktadır. İran'da resmi görevliler dışında halkın silah taşınması yasak olmasına rağmen, Kürtlerin yaşadıkları bölgelerde silahlı çatışmaların yaşanması ve İran askeri birliklerinin bu bölgelere girememeleri sorunun bugün ulaştığı boyutu gözler önüne sermesi açısından önemlidir. Günümüzde Kürtler sadece İran merkezi yönetimine bağlı güçlerle çatışmamakta aynı zamanda Türkiye yanlısı olarak

---

⁴⁷ Arif KESKİN: *a.g.m.*, 70-71.

gördükleri İran Azerilerine de saldırmaktadırlar. Nitekim Güney Azerbaycan'ın, İran Kürtlerinin yaşadıkları bölgelere komşu yerlerinde Azeri nüfusunun hızla azalmasının temel nedenini de bu olgu oluşturmaktadır⁴⁸.

İran'daki azınlık grupları içerisinde aşiret düzeninin ağırlıkta olduğu toplulukların başında gelen Kürtler arasında tarikat ilişkileri de çok güçlüdür. Kürtler adına siyasetin öncelikle dini liderler ve tarikatlar tarafından yürütüldüğü ülkede ayrıca, PKK'nın İran'daki uzantısı kabul edilen, PEJAK ve KOMELA gibi illegal Kürt örgüt ve partileri de faaliyet göstermektedir⁴⁹.

Kendi dillerinde basın-yayın faaliyetinde bulunabilen Kürtler, 1996 yılından itibaren buldukları bölgelerdeki üniversitelerde Kürtçe eğitim yapabilme hakkına sahip olmuşlardır. Kendilerine ait yayinevleri (Selaheddin Yayınevi) ve radyo-televizyon kuruluşları (Avine ve Suruş) bulunan İran Kürtlerinin anadilde eğitim ve basın-yayın hakkı bakımından bugünkü durumları, İranlılık kimliğinin oluşmasında büyük katkıları bulunan, Azerilerden bile daha ileridir. Kendilerine tanınan haklara rağmen yine de ayrılıkçı faaliyetlerini sürdüren Sünni Kürtlere, ABD tarafından destek verildiği İran yönetimince sürekli dile getirilen bir iddiadır. Bu çerçevede 2006 yılında Tahran yönetimine yönelik muhalif yayınlar yapan Kürtçe "kıvılcım" anlamına gelen "Tişk Tv"nin ABD'de kurulması ve aynı yıl yine ABD tarafından İran'ı Azeri, Arap, Beluç ve Kürt eyaletlerinden oluşan federal bir devlet olarak gösteren haritaların yayınlanması, İran'ın söz konusu iddialarını destekler mahiyette örneklerdir⁵⁰.

E. Türkmenler

İran'da yaşayan Türk topluluklarından⁵¹, Azerilerden sonra, en büyük nüfusa sahip olan Türkmenlerin bugünkü sayıları 2 ila 2,5 milyon arasında değişmektedir. İran'ın kuzeydoğusundaki Gülistan eyaletinde, Türkmenistan sınırından başlayıp Hazar Denizi'ne kadar uzanmaktadır, "Türkmen Sahra" olarak adlandırılan bölgede yoğunlaşmış olan Türkmenler, Sün-

⁴⁸ Aygün ATTAR (HAŞİMZADE): *a.g.e.*, 184-186.

⁴⁹ Doğan ERTUĞRUL: *a.g.m.*

⁵⁰ Doğan ERTUĞRUL: "Değişen İran (4)", (27.01.2007), <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=211303>, (erişim tarihi: 01.06.2007); Hakkı UYAR: *a.g.m.*; Aygün ATTAR (HAŞİMZADE): *a.g.e.*, 187.

⁵¹ İran'da Türkmenler'in dışında çeşitli (sayılarda) Türk toplulukları bulunmaktadır. Bunlardan ön plana çıkanlar; Kaşkay, Karapapah, Şahseven/Elseven, Karakoyunlu, Kiresunlu, Afşar ve İsmaili Hazara Türkleri'dir. İran'daki bu Türk toplulukları ilgili detaylı bir araştırma için bkz. Yaşar KALAFAT: *İran Türklüğü (Jeokültürel Boyut)*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005).

ni inanışa sahip olmaları nedeni ile İran'daki diğer Türk topluluklarından ayrılmaktadırlar⁵².

Tarihin çeşitli dönemlerinde İran yönetimine karşı bağımsızlık girişimlerinde bulunmuş olan Türkmenler ile bugünkü İran rejimi arasındaki ilişki, İslam Devrimi'nin ilk yıllarında gerçekleşen (1979-1980) Günbed Olayı nedeni ile bozulmuştur. Devrim sonrasında hazırlanan Anayasa'da Şia'nın devletin resmi dini mezhebi olarak kabul edilmesine karşı çıkan 30 bin kadar Türkmen, Türkmen Sahra bölgesinde silahlı ayaklanma çıkarmış; kanlı bir biçimde bastırılan bu ayaklanmanın ardından İran'da Türkmenlere karşı çeşitli dışlama politikaları uygulamaya konulmuştur⁵³. Söz konusu dışlama politikaları 1997'e kadar devam etmiş ancak bu tarihte "İran tüm İranlılarıdır" söylemini kullanan reformcu Cumhurbaşkanı adayını Muhammed Hatemi'nin iktidara gelmesi ile birlikte, ülkedeki diğer Türk grupları ile olduğu gibi, Türkmenler ile rejim arasındaki diyalogun temelleri atılmıştır. Birçok Türkçe dergi ve gazetenin peş peşe yayın hayatına başladığı Hatemi döneminde Türkmenler de, Yaprak isimli bir dergi ile Sahra isimli bir gazete-yi Türkmen Türkçesiyle yayınlamaya başlamışlardır⁵⁴.

Hatemi döneminde Türkmenler ile başlatılan söz konusu diyalog süreci fazla uzun sürmemiş ve 2005 yılında yapılan seçimlerde muhafazakar eğilimli Mahmut Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanı seçilmesi ile Türkmenler ile İran rejimi arasındaki ilişkiler yeniden gerilimli bir sürece girmiştir. Bu çerçevede son dönemde görülen -İran Bakanlar Kurulu'nun 2005 yılında verdiği bir kararla- Gülistan eyaletindeki Zeytunli, Purhan ve Omçali gibi Türkmen köy ve şehirlerinin isimlerinin Farsça isimlerle değiştirilmesi ve Garki ve Kotuk gibi Türkmen köylerinin isimlerinin de İran'daki coğrafi haritalardan çıkartılması girişimleri⁵⁵, ülkedeki Türkmen azınlığı Fars kültürü altında asimile etmeye yönelik İran'ın tarihsel çabasının günümüzdeki uzantısı niteliğindeki eylemlerdir. Uluslararası alanda geçerli azınlık hakları rejimi ile bağdaşmayan bu eylemler, hem Türkmen azınlığı İran rejiminden biraz daha uzaklaştırmakta hem de İran'ın insan hakları alanında diğer devletler nezdinde itibar kaybetmesine ve bunu kendi çıkarları çerçevesinde kullanan ABD gibi devletlerin, ülkenin iç işlerine karışmasına fırsat sağlamaktadır. İran'ın bu noktada yapması gereken azınlıkları asimile etmek değil

⁵² Türel YILMAZ: "İran'da Unutulmuş Bir Toplum: Türkmen Sahra Türkmenleri", *Akademik Orta Doğu*, C. 1, S. 2, (2007), 208.

⁵³ Arif KESKİN: *a.g.m.*, 70.

⁵⁴ Bilgehan A. GÖKDAĞ ve M. Rıza HEYET: "İran Türklerinde Kimlik Meselesi", *Bilig*, S. 30, (Yaz 2004), 67.

⁵⁵ Türel YILMAZ: *a.g.m.*, 212.

tersine kendi kültürlerini özgürce yaşamlarını sağlayacak hakları, ülkedeki diğer azınlıklarla beraber, Türkmenlere tanımak ve böylece toplumun mutlu vatandaşları olarak ülkenin bütünlüğüne katkıda bulunmalarını sağlamak olmalıdır.

Sonuç

Ortadoğu gibi birçok medeniyete ev sahipliği yapan bir coğrafyada yer alan İran tarih boyunca, tıpkı bulunduğu bölge gibi, birden çok dini, milleti ve dili içerisinde barındırmış ve sahip olduğu farklılıkların kendisine kattığı kültürel zenginlikle de bölgesinde daima ön planda olan bir devlet olmuştur. Ancak yine İran'da, 1924 yılından itibaren Şia ve Fars kültürü temelinde izlenmeye başlanan "İranlılaştırma" politikası, farklılıkları tek bir kimlikte eritmeye ve sahte/yapay bir "İranlılık" kimliğini İran'da yaşayan tüm uluslara kabul ettirmeye çalışarak, İran'ın tarihsel özelliği olan çok kültürlülüğünü yok etmeye başlamıştır. Bugün hala uygulanmaya çalışılan bu politikanın başarısızlığı, İran'daki birçok azınlığın artan hak talepleri ve kimliklerini koruma isteklilikleriyle daha açık bir biçimde görülmektedir.

İran'da yaşayan söz konusu gruplardan kimliklerini koruma konusunda en şanslıları sayılabilecek olanlar, İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nda tek resmi dini azınlık olarak kabul edilen, gayrimüslimlerdir. Zerdüşterler, Museviler, Ermeniler, Asuriler ve Keldanilerin oluşturduğu İran'daki gayrimüslim azınlıklar gerek anadillerini okullarda öğrenebilme ve gerekse kendi içlerinden seçecekleri milletvekilleri ile siyasi alanda seslerini duyurabilme hakkına sahip bulunmaları ile baskın Fars kültürü karşısında kendi kimliklerini muhafaza edebilmişlerdir. Bu çerçevede özellikle Ermenilerin, İran'da ayrıcalıklı bir konuma sahip olduklarından bahsetmiştik. Ülkedeki tüm gayrimüslimlerin Ermeniler kadar şanslı olduklarını söylemek ise mümkün değildir. Örneğin Museviler, ülkedeki rejimin İsrail düşmanlığı üzerine oturtulmuş olmasından dolayı, toplumda kimliklerini gizleyerek yaşamak zorunda kalmakta ve çoğu zaman da devlet tarafından İsrail ajanlığı ile suçlanmaktadır.

İran'da sadece gayrimüslimler (resmen) azınlık olarak tanınmış olmakla birlikte ülkede, İran toplumunun çoğunluğundan farklı niteliklere sahip, başat konumda olmayan, sayıca daha az nüfusu olan ve bu nitelikleriyle de azınlığın sosyolojik tanımına uyan birçok etnik, dinsel ve dilsel azınlık grubu bulunmaktadır. 90'dan fazla dil ve lehçenin konuşulduğu 70 milyonluk mozaik bir etnik yapıya sahip olan İran'da söz konusu azınlık gruplarından gerek nüfus gerekse grup/azınlık bilinci açısından ön plana çıkanlar Araplar, Azeriler, Kürtler, Beluçlar ve Türkmenlerdir. Bunlardan Azeriler ve

Türkmenler, kimliklerinin tanınmasını ve ülkedeki gayrimüslim azınlığın yararlandığı hakların aynısının kendilerine de sağlanmasını isterlerken; diğer üç azınlık grubu (Araplar, Beluçlar ve Kürtler) self-determinasyon hakkının kullanılmasına varacak ayrılıkçı talepler gündeme getirmektedirler. Uluslararası alanda uygulanan günümüz azınlık hakları konsepti çerçevesinde değerlendirdiğimizde Azeriler ve Türkmenlerin talepleri (hukuk içinde kalmaları şart ile) kabul edilebilir nitelikteyken, diğer üç azınlık grubunun istekleri gerek self-determinasyon hakkının azınlıklara tanınmış bir hak olmaması gerekse azınlıkların devletlerine karşı sadakat yükümlülüklerinin bulunmasından dolayı hiçbir meşru yanı olmayan, hukuksal temelden yoksun/gayri hukuki nitelikteki taleplerdir.

Bugün İran bir ikilemele karşı karşıyadır: Ya ülkesindeki azınlıkların haklarını tanıyacak ve onların toplumun mutlu vatandaşları olarak ülkenin bütünlüğüne katkıda bulunmalarını sağlayacaktır ya da 1924'den beri uyguladığı fakat bir sonuç alamadığı İranlılaştırma politikasını devam ettirerek halkını kendisine küstürecek ve onların dış ülkelerin piyonları haline gelmelerine izin vererek, ülkenin etnik bir çatışmaya sürüklenmesine izin verecektir. "İran tüm İranlılarındır" söylemini kullanan Hatemi'nin Cumhurbaşkanlığı döneminde ilk yolu seçmiş olduğu görüntüsünü veren İran, Ahmedinejad'ın iktidara geldiği 2005 yılından bu yana ikinci seçeneğe yakın politikalar izlemektedir. Karşısında etnik çatışmaların içine düşmüş bir Irak örneği duran İran'ın, ne kadar daha söz konusu politikasını devam ettirebileceğini ve bunun doğru bir politika olup olmadığını zaman gösterecektir.

Kaynakça

- ATTAR (HAŞİMZADE), Aygün. *İran'ın Etnik Yapısı (Yakın Dönem ve Günümüzde)*. Ankara: Divan Yayıncılık, 2006.
- "Bahailer", <http://www.karacaahmet.net/arama.asp?id=272>, (erişim tarihi: 29.05.2007).
- BAYIR, Emre. "Güney Azerbaycan Milli-Demokratik Hareketi Yol Ayrımında", *Stratejik Analiz*, C. 3, S. 34, (Şubat 2003), 53-59.
- BERGMANN, Kristine. "İran'daki Yahudi Azınlık: Ya Uyum Sağla Ya da Göç Et", (11.02.2007), (çev.) Mustafa TÜZEL, http://www.qantara.de/webcom/show_article.php/_c-674/_nr-4/_p-1/i.html?PHPSESSID=%3Fref%3DDDDiyet.Com, (erişim tarihi: 19.05.2007).
- ÇİMEN, Ali. "İran'a Saldırı Rejimi Güçlendirir", (23 Şubat 2006), (R. K. Ramazani ile yapılan röportaj), <http://www.zaman.com.tr/webapp-tr/haber.do?haberno=258770>, (erişim tarihi: 27.05.2007).
- DEMICK, Barbara. "Iran Remains Home to Jewish Enclave", (30.09.1997), <http://www.jewsnotzionists.org/iranianjews.html>, (erişim tarihi: 22.05.2007).
- EKİNCİ, Arzu Celalifer. "İran'daki Karikatür Krizi ve Azerilerin Ayaklanması", (29.05.2006), <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=322&type=17>, (erişim tarihi: 03.06.2007).

ERTUĞRUL, Doğan. “Değişen İran (4)”, (27.01.2007), <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=211303>, (erişim tarihi: 01.06.2007).

ERTUĞRUL, Doğan. “Değişen İran (5)”, (28.01.2007), <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=211396>, (erişim tarihi: 19.05.2007).

GÖKDAĞ, Bilgehan A. ve M. Rıza HEYET: “İran Türklerinde Kimlik Meselesi”, *Bilig*, S. 30, (Yaz 2004), 51-84.

HEMMING, John. “İran’daki Azeriler, Daha Fazla Kültürel Tanınma Talep Ediyor”, *Stratejik Analiz*, C. 2, S. 15, (Temmuz 2001), 21-22.

Her Türlü İrk Ayrımcılığının Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi. <http://www.ohchr.org/english/law/pdf/cerd.pdf>, (erişim tarihi: 27.05.2007).

<http://www.ohchr.org/english/countries/ratification/2.htm>.

“Iran Constitution”, http://www.servat.unibe.ch/law/icl/ir00000_.html, (erişim tarihi: 19.05.2007).

“Iran: Religious and Ethnic Minorities (Discrimination in Law and Practice)”, (01.10.1997), Human Rights Watch, <http://www.hrw.org/reports/1997/iran/>, (erişim tarihi: 24.05.2007).

“Iran’s Religious Minorities Waning Despite Own MPs”, (16.02.2000), <http://www.uga.edu/bahai/News/021600.html>, (erişim tarihi: 19.05.2007).

“İspanya: İran’da Azınlıklar Tam Özgürlüğe Sahip”, <http://www.irna.com/tr/news/view/menu-445/0702168268114335.htm>, (erişim tarihi: 19.05.2007).

KALAFAT, Yaşar. *İran Türklüğü (Jeokültürel Boyut)*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005.

KAYA, İbrahim. *Terörle Mücadele ve Uluslararası Hukuk*. Ankara: USAK Yayınları, 2005.

KESKİN, Arif. “ABD-İran Gerginliği Çerçevesinde İran’da Etnik Milliyetçilik”, *Stratejik Analiz*, C. 6, S. 72, (Nisan 2006), 67-74.

Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi. <http://www.ohchr.org/english/law/pdf/ccpr.pdf>, (erişim tarihi: 25.05.2007).

ORAN, Baskın. *Türkiye’de Azınlıklar-Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

PENTASSUGLIA, Gaetano. *Minorities in International Law (An Introductory Study)*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2002.

SAMII, Abbas William. “Ethnic Tensions Could Crack Iran’s Firm Resolve Against the World”, (29 Mayıs 2006), http://www.ahwazstudies.org/main/index.php?option=com_content&task=view&id=638&Itemid=53&lang=EN, (erişim tarihi: 25.05.2007).

SANASARIAN, Eliz. *Religious Minorities in Iran*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

SARAÇLI, Murat. *Avrupa Birliği ve Türkiye’de Azınlıklar*. Ankara: Lotus Yayınları, 2007.

SARAY, Mehmet. *Türk-İran İlişkileri*. Ankara: AKDİTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 1999.

UYAR, Hakkı. “İrak Örneği Doğrultusunda, Etnik ve Dinsel Yapısıyla ABD’nin Hedefindeki İran”, <http://kisi.deu.edu.tr/hakki.uyar/20.pdf>, (erişim tarihi: 19.05.2007).

YEL, Selma. “Güney Azerbaycan Gerçeği ve İran’daki Siyasi Gelişmeler”, *2023 Dergisi*, S. 27, (15 Temmuz 2003), 52-57.

YILMAZ, Türel. “İran’da Unutulmuş Bir Toplum: Türkmen Sahra Türkmenleri”, *Akademik Orta Doğu*, C. 1, S. 2, (2007), 205-216.

ZAMBELIS, Chris. “Baloch Nationalists Up the Ante in Iran”, *Terrorism Focus*, C. 4, S. 3, (27 Şubat 2007), 3-4.

ZAMBELIS, Chris. “Violence and Rebellion in Iranian Balochistan”, *Terrorism Monitor*, C. 4, S. 13, (29 Haziran 2006), 1-4.

Fred Halliday, *The Middle East in International Relations, Power, Politics, and Ideology*, (Cambridge Press, 2006, 374 sayfa, ISBN 051 59741 2)